

بررسی نحوه توزیع و عرضه گیاهان دارویی و نگرش مردم به مصرف آنها در یک اکوسیستم خشک و نیمه خشک (مطالعه موردی: تربت جام)

حسن فیضی^{۱*}، سمیرا حسین جعفری^۲

چکیده

استان خراسان رضوی یکی از مهم‌ترین رویشگاه‌های گیاهان دارویی در کشور است. این امر باعث شده است که استفاده از آنها در فرهنگ مصرف گیاهان دارویی مردم منطقه نقش مهمی ایفا کند. هدف از این تحقیق بررسی چگونگی مصرف و اقبال مردم به استفاده از گیاهان دارویی و نیز بررسی نحوه توزیع و عرضه گیاهان دارویی توسط فروشندگان در شهر تربت جام است. این تحقیق به صورت پیمایشی در ۱۴ عطاری واجد شرایط در شهر تربت جام انجام گرفت. اطلاعات مربوطه از قبیل وضعیت اجتماعی و اقتصادی فروشندگان و همچنین مشخصات مهم‌ترین گیاهان موجود در عطاری‌ها از طریق پرسش‌نامه از فروشندگان عطاری‌ها به دست آمد. نتایج نشان داد از میان محصولات گیاهان دارویی تنها ۱۵٪ از آنها توسط خود افراد از طبیعت و مراتع جمع‌آوری می‌شود و بقیه از عمده فروش‌ها و افراد دیگر خریداری می‌شود. همچنین مطالعه شاخص‌های اجتماعی و شخصی فروشندگان نشان داد که تنها ۲۱٪ از افراد تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی دارند و ۳۵٪ اطلاعات دارویی خود را از طریق مطالعه کسب کرده‌اند. گیاهان دارویی نظیر گل گاو زبان، آویشن، دارچین و ترکیب چند گیاه از پر فروش‌ترین گیاهان دارویی عرضه شده در عطاری‌های شهر تربت جام هستند. بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها مشکلات گوارشی، تنفسی و بیماری‌های عصبی بوده که توصیه می‌شود برنامه‌ریزی لازم جهت کشت و کار گیاهان دارویی و همچنین دوره‌های آموزشی برای فروشندگان در این شهر صورت گیرد.

واژگان کلیدی:

خراسان رضوی، سلامت، طب سنتی، فرهنگ مصرف.

مقاله ترویجی

۱. دانشیار، گروه تولیدات گیاهی، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تربت حیدریه، تربت حیدریه، ایران.

h.feizi@torbath.ac.ir

* نویسنده مسئول

۲. استادیار، گروه مهندسی طبیعت و گیاهان دارویی، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تربت حیدریه، تربت حیدریه، ایران.

s.jafari@torbath.ac.ir

شناسه مقاله: ۲۴۰۸-۱۰۷۲

شماره صفحه پایایی: ۵۶۹-۵۷۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۰۴

انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

زمان پذیرش: ۲۲۶ روز

استناددهی:

فیضی، ح.، و حسین‌جعفری، س. (۱۴۰۲). بررسی نحوه توزیع و عرضه گیاهان دارویی و نگرش مردم به مصرف آنها در یک اکوسیستم خشک و نیمه خشک (مطالعه موردی: تربت جام). مدیریت اکوسیستم‌های طبیعی، ۳(۳)، ۶۲-۷۲.

۱- مقدمه

نقش گیاهان در تغذیه، پیشگیری و درمان بیماری‌های بشر در طول تاریخ بر کسی پوشیده نیست (صدقی و همکاران، ۱۳۸۳؛ Hossein Jafari et al., 2023). سازمان بهداشت جهانی اعلام کرده است که ۸۰ درصد از مردم در سراسر دنیا به نحوی از طب گیاهی در سطح اولیه بهداشتی و درمانی استفاده می‌کنند (WHO, 2002-2005)، به طوری که امروزه به علت توجه و علاقه مردم نسبت به گیاهان و مشتقات حاصل از آنها، تجارتی پر رونق از گیاهان دارویی ایجاد شده است (Amanifar and Toghranegar, 2020). گیاهان دارویی در طول تاریخ همواره قرابت خاصی با انسان داشته به طوری که ایرانیان از دیرباز و حتی پیش از دیگران در زمینه شناخت گیاهان دارویی و کاربرد درمانی آن‌ها از دانش پیشرفته‌ای برخوردار بوده‌اند (رحیمی موقر و همکاران، ۱۳۸۷؛ حسن‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹؛ ایلنت و رحیمی، ۱۳۹۸). ماهیت طبیعی گیاهان دارویی با بدن سازگاری بهتری دارند و نسبت به داروهای شیمیایی عوارض جانبی کمتری دارند، لذا به‌خصوص در موارد مصرف طولانی و در بیماری‌های مزمن، بسیار مناسب می‌باشند (Khalvandi et al., 2019). طی تحقیقی در سال ۱۳۸۰، مشخص شد که بیشترین داروهای مصرفی مربوط به ناراحتی‌های اعصاب و روان بوده است که خود باعث ایجاد عوارض جانبی و ناخواسته در بیماران شده است؛ درحالی‌که به‌راحتی می‌توان بخش قابل‌توجهی از آن‌ها را با داروهای گیاهی جایگزین کرد (MHME, 2008).

مصرف گیاهان دارویی در میان اقشار مختلف مردم بازتاب‌های متفاوتی دارد، به گونه‌ای که برخی آن را مثبت و مناسب دانسته و مصرف آن را به داروهای شیمیایی ترجیح می‌دهند و برخی دیگر به دلایل مختلف مصرف آن را مناسب نمی‌دانند (دهقانی‌پور و دهقانی‌زاده، ۱۳۹۳). به‌علت شرایط اقلیمی مناسب و سایر فاکتورهای جغرافیایی خاص، گیاهان متنوع و زیادی در بسیاری از نقاط ایران می‌رویند که بیشتر آنها خواص درمانی مهمی دارند (Amanifar and Toghranegar, 2020). لذا کشور ایران با سابقه درخشان در طب سنتی و استعداد بالقوه در پرورش گونه‌های گیاهی، یکی از مناسب‌ترین مناطق برای تهیه، تولید و صادرات گیاهان دارویی در جهان است که با صادرات این محصولات می‌توان سهم زیادی از صادرات غیرنفتی را به‌خود اختصاص و باعث توسعه پایدار در بازارهای جهانی شد (امانپور، ۱۳۸۰؛ مجاب و همکاران، ۱۳۸۲). هفت هزار هکتار از مزارع تربت جام به کشت گیاهان دارویی و کم‌آب‌خواه اختصاص یافته است. گل محمدی، زیره سبز، گل گاوزبان، تخم شربتی، عناب، سنجد و زعفران از مهم‌ترین گیاهان دارویی این شهرستان هستند. با توجه به نزدیک بودن این شهرستان با مرز دوغارون و کشور افغانستان، گمرک ۱۰۰ ساله تایید فرصت مناسب برای صادرات انواع محصولات کشاورزی به افغانستان و بازارهای هدف این کشور است. شهرستان تربت جام با تولید ۳۰ نوع محصول زراعی، ۲۸ نوع محصول باغی، ۱۱ هزار بهره‌بردار و ۴۵ هزار هکتار اراضی کشاورزی و باغی دارد (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۹۸).

گزارشات نشان داده است در حال حاضر ۱۲۵ قلم داروی گیاهی در کشور تحت پوشش بیمه‌ای قرار دارند و ۱۸۷ شرکت خصوصی دانش بنیان در حوزه گیاهان دارویی و فرآورده‌های طبیعی آنها فعالیت دارند. در حال حاضر برای اشتغال به عطاری، داشتن شرایط خاصی به جز آنچه، در تاسیس هر مغازه یا واحد تجاری دیگر مورد نیاز است، ضروری نیست (باقری و همکاران، ۱۳۸۴). در حال حاضر در ایران بیش از پنج هزار واحد عطاری فعالیت دارند و حدود صد تا دویست گونه گیاهی موجود در ایران نیز به‌عنوان داروی گیاهی برجسته شناخته شده و توسط وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی برای تهیه و تولید گیاهان دارویی معرفی شده است؛ لذا بر اساس بررسی‌های انجام شده، در ایران عطاری‌ها مهم‌ترین کانون مراجعه مردم جهت گرفتن خدمات گیاهان دارویی هستند. طبق آمار سازمان بهداشت جهانی، امروزه ۸۰ درصد از مردم جهان برای درمان مشکلات بالینی خود، به گیاهان دارویی مراجعه می‌کنند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۶). نتایج نظر سنجی‌ها در مورد استفاده از روش‌های طب مکمل در دنیا نشان می‌دهد که در کشورهای انگلستان ۳۳ درصد، ایتالیا ۴۶ درصد، بلژیک ۶۶ تا ۷۵ درصد، فرانسه ۴۹ درصد، هلند ۱۸ درصد و آلمان ۲۰ تا ۳۰ درصد از مردم برای احتیاجات درمانی خود حداقل یکی از روش‌های طب مکمل را استفاده کرده‌اند (Tangkiatkumjai et al., 2020; Norris, 2002). همچنین ۳۳/۳ درصد بزرگسالان آمریکایی هر ساله فرآورده‌های گیاهی را مصرف می‌کنند (Paoloni et al., 2022). نتایج تحقیق عامری و همکاران (۱۳۸۹) نشان می‌دهد ۷۱/۵ درصد از مردم ایران از گیاهان دارویی استفاده می‌کنند. این آمار تاکید می‌کند که در ایران نیز همانند کشورهای در حال توسعه یا کمتر توسعه یافته، استقبال مردم به استفاده از گیاهان دارویی بسیار بیشتر از کشورهای توسعه یافته است (سرشتی و آذری، ۱۳۸۶). در تحقیقی Nguyen et al. (۲۰۲۱) اظهار داشتند استفاده از گیاهان دارویی با وضعیت تاهل، وضعیت شهرنشینی، درآمد ماهیانه و ادراک وضعیت سلامت در ارتباط بود. سیر و زنجبیل رایج‌ترین گیاهان دارویی جهت درمان گلودرد و سرفه بودند. مرادنزادی و همکاران (۱۴۰۲) نشان دادند که بین نگرش و اعتقاد مردم به اثرگذاری گیاهان دارویی و میزان مصرف مردم و بین داشتن مدرک گیاهان دارویی و میزان مصرف گیاهان دارویی در شهر تربت حیدریه رابطه مثبت و معنی داری وجود داشت. نتایج مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری حدود ۳۹ سال با سابقه کار حدود ۱۹ سال بوده که تنها حدود ۷ درصد از این افراد تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی دارند. حدود ۵۵ درصد این افراد تحصیلات دانشگاهی دارند و تنها ۲۴ درصد، اطلاعات دارویی خود را از طریق مطالعه کسب کرده‌اند.

شناخت سلیقه و رویکرد جوامع به مصرف گیاهان دارویی و همچنین توجه به دیدگاه‌ها و پیشنهادها مصرف کنندگان گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گزاران صنعت دارویی کشور باشد تا با برنامه‌ریزی مناسب علمی شاهد بازیابی اصالت و فرهنگ

مصرف داروهای گیاهی بود، لذا بررسی موارد عمده مراجعه افراد به عطاری‌ها و گیاهانی که برای درمان به ایشان توصیه می‌شود لازم به نظر می‌رسد. این تحقیق با هدف ارزیابی وضعیت عرضه و مصرف گیاهان دارویی در فروشگاه‌های شهر تربت جام انجام شده است.

۲- مواد و روش‌ها

شهرستان تربت جام که به واسطه وجود تربت و مزار عارف نامی، شیخ احمد جام (۴۴۴-۶۳۵ ه.ق) بدین نام خوانده می‌شود؛ در جنوب شرقی شهرستان مشهد و بر سر راه مشهد به هرات واقع است. شهرستان تربت جام پنج بخش و بیش از ۲۳۴ روستا دارد؛ بخش‌داری‌های این شهرستان عبارتند از بخش مرکزی، بوژگان، پایین جام، صالح آباد و نصرآباد. گفتنی است که اخیراً و در سال ۱۳۹۷ بخش صالح آباد به شهرستان مستقلی تبدیل شده است. روحیه آرام، کار و تلاش فراوان و مهمان‌نوازی از خصلت‌های اهالی این مناطق اعم از شیعه و سنی است (ایلنت و رحیمی، ۱۳۹۸). جمعیت این شهرستان حدود ۱۰۰ هزار نفر است که با جمعیت شهرستان‌های قوچان و کاشمر برابری می‌کند و هفتمین شهرستان پرجمعیت استان خراسان رضوی است (<https://iraniju.ir/khorasanrazavi-city>). شهرستان تربت جام با وسعت ۸۸۷۹ کیلومتر مربع و ارتفاع از سطح دریا ۹۲۸ متر واقع در شرق خراسان از شمال به شهرستان سرخس، از غرب به فریمان و تربت حیدریه، از جنوب تایباد، از شرق به رودخانه هریر رود و مرز دو کشور افغانستان و ترکمنستان منتهی می‌گردد. مرکز این شهرستان، شهر تربت جام است که در موقعیت ۶۰ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۳۴ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۴۷ دقیقه طول شرقی قرار دارد (شکل ۱).

شکل (۱): موقعیت شهرستان تربت جام و بخش‌های آن

به‌منظور بررسی ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی و توزیع و مصرف گیاهان دارویی در شهر تربت جام تحقیقی پیمایشی در عطاری‌های این شهر انجام گرفت. روش مورد استفاده برای گردآوری داده‌ها، طراحی پرسشنامه و تکمیل آن از طریق مصاحبه و پس از برقراری ارتباط و جلب اعتماد پاسخگو انجام گرفت. در این پژوهش برای اطمینان از اعتبار تحقیق، سؤالات مصاحبه با اساتید مربوطه در میان گذاشته شد که با توجه به موضوع و اهداف تحقیق بازنگری و اصلاح شدند. روایی محتوایی آن با نظر متخصصان در حوزه گیاهان دارویی و طب سنتی به تأیید رسید. با توجه به اینکه در این مطالعه تعداد فروشگاه‌های مورد مطالعه شهرستان محدود بودند، از تمام فروشگاه‌ها اطلاعات جمع‌آوری و پرسشنامه‌ها پر شدند لذا پایداری آنها قابل قبول در نظر گرفته شد.

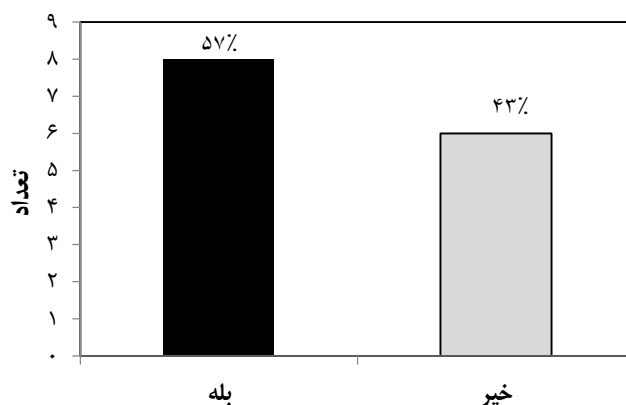
با توجه به اینکه عطاری‌ها اصلی‌ترین محل جهت تهیه و عرضه گیاهان دارویی می‌باشد، می‌توان انتظار داشت که اطلاعات مربوط به نوع گیاهان مورد عرضه و مصرف و نیز اینکه علت مصرف این گیاهان توسط مردم به چه منظور است، از این طریق با تقریب مناسبی بدست آید. به همین منظور جامعه آماری مورد مطالعه شامل فروشندگان گیاهان دارویی شهرستان تربت جام بود که دارای دو سال سابقه فعالیت بودند. همچنین مصاحبه شونده بایستی

حداقل دارای یک سال سابقه فعالیت در آن عطاری باشد. بر این اساس از تعداد ۲۱ فروشگاه گیاهان دارویی فقط تعداد ۱۴ عطاری واجد شرایط بودند که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفتند.

در این مطالعه پرسشگران از با سابقه‌ترین فرد فروشنده در عطاری و فروشگاه گیاهان دارویی سوال نموده و نام پرفروش‌ترین گیاهان دارویی در طول سال در هریک از واحدهای مورد مطالعه در پرسشنامه جمع‌آوری و اطلاعات که شامل سطح تحصیلات، رشته تحصیلی، جنسیت، سابقه کار در عطاری و همچنین تعداد افراد مشغول به کار در عطاری، میانگین درآمد ماهیانه و وضعیت اقتصادی مشتریان مورد پرسش قرار گرفته و ثبت شدند و در نهایت داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم افزار اکسل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۳- نتایج و بحث

نتایج بررسی توزیع افراد مورد مطالعه برحسب شرکت در دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی نشان داد که ۵۷٪ از پاسخگویان در دوره‌های آموزشی شرکت کرده‌اند و ۴۳٪ از آنها تا کنون در دوره‌های آموزشی شرکت نکرده‌اند. در خصوص شرکت افراد در دوره‌های آموزشی می‌توان گفت که این دوره‌ها می‌تواند نقش مهمی در ارائه بهتر خدمات و راهنمایی به خریداران در زمینه کاربرد صحیح مصرف محصولات گیاهان دارویی داشته باشد. این دوره‌های آموزشی بسته به شرایط، رشته و سطح فروشنده، شامل دوره‌های بهداشت محیط کار، آشنایی با خواص گیاهان دارویی، معرفی و آشنایی با گونه‌های گیاهان دارویی، مواد موثره گیاهان دارویی، خواص درمانی آنها، نحوه خشک کردن آنها و چگونگی نگهداری می‌باشند.

شکل (۲): آیا در دوره‌های آموزشی در زمینه شناسایی و اثر بخشی گیاهان دارویی شرکت کرده‌اید

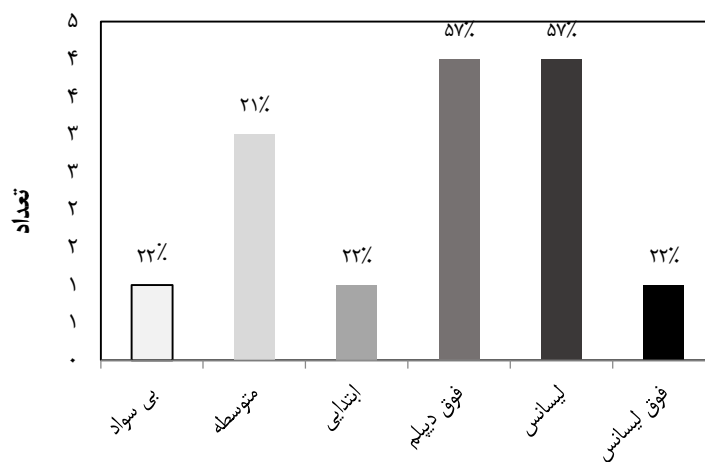
از بین افراد مشغول به کار در عطاری‌ها ۷۱٪ در این تحقیق اظهار داشتند که عطاری به‌عنوان شغل اصلی آنها است و ۲۹٪ دیگر شغل اصلی دیگری داشتند و عطاری به‌عنوان شغل اصلی آنها محسوب نمی‌شود. از نظر تملک واحد تجاری از بین واحدهای عطاری ۵۷٪ شخصی و ۴۳٪ اجاره‌ای می‌باشند که این امر بار هزینه‌ای اضافی بر فروشندگان تحمیل نموده است. در ارتباط با اینکه شغل اصلی فرد فروشنده گیاهان دارویی می‌باشد یا خیر، نتایج نشان داد که هرچه شهر و محیط مورد بررسی بزرگ‌تر و پیشرفته‌تر باشد فروشندگان به‌عنوان شغل اصلی به این حرفه می‌پردازند در صورتی که در شهرهای کوچک، فرد به‌صورت آزمایشی اقدام به چنین شغلی نموده و در صورتی که این حرفه درآمد خوبی را نداشته باشد به حرفه بعدی نیز روی می‌آورد. با توجه به اینکه بافت جمعیتی تربت جام جمعاً حدود ۱۰۰ هزار نفر جمعیت می‌باشد لذا نسبت به شهرهایی نظیر مشهد، نیشابور و سبزوار که چندین برابر جمعیت دارند لذا تعداد مشتریان و در نتیجه فروش آنها بسیار کمتر از شهرهای بزرگ می‌باشد، لذا در این شهرها از این شغل به‌عنوان شغل فرعی بیشتر استفاده می‌شود. در صورتی که در شهرهای بزرگ تعداد مشتریان بیشتر، فروش بیشتر و داد و ستد با بنکداران و نیز تاجران شهرهای بزرگ دیگر باعث می‌شود که فرد به‌عنوان شغل اصلی استفاده نماید. نادری و همکاران (۱۳۸۸) اظهار داشتند که ۹۱/۳ درصد از افراد مشغول به این کار در استان لرستان شغل اصلی آن‌ها واحد تجاری عطاری می‌باشد و ۸/۷ درصد دیگر شغل اصلی دیگری دارند. در صورتی که در شهر شیراز ۸۶ درصد از افراد مشغول در عطاری‌ها اظهار داشتند که عطاری شغل اصلی آنهاست و تنها ۱۴ درصد آن‌ها عطاری به‌عنوان شغل دوم آن‌ها بوده است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۶).

جدول (۱): برخی صفات مورد بررسی برای افراد مشغول به کار در عطاری‌ها

وضعیت	عطاری به‌عنوان شغل اصلی	ملکی بودن مغازه
بله	۱۰ (٪۷۱)	۸ (٪۵۷)
خیر	۴ (٪۲۹)	۶ (٪۴۳)

بررسی سطح تحصیلات افراد مشغول در عطاری نشان داد که ۵۷٪ از افراد دارای تحصیلات لیسانس و فوق دیپلم هستند که بیشترین فراوانی را داشتند و افراد با تحصیلات متوسطه ۲۱٪ و فراوانی افراد با تحصیلات فوق لیسانس، ابتدایی و بی سواد ۲۲٪ بودند (شکل ۳). این موضوع نشان دهنده این بود که در شهر تربت جام درصد عطاران با تحصیلات دانشگاهی از سایر گروه‌ها بالاتر بود. فیاضی‌پور و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه میدانی میزان مصرف گیاهان دارویی و تعیین سطح دانش و ویژگی‌های حرفه‌ای عرضه کنندگان این گیاهان در شهر سنجیدگی بیان نمودند که ۳۵ درصد از افراد مشغول در عطاری از تحصیلات دانشگاهی برخوردارند که می‌تواند امتیازی مثبت برای مصرف کننده‌ها تلقی شود، این در حالی است که بین سطح تحصیلات افراد و درآمد حاصل از واحد عطاری رابطه مستقیم و معنی‌داری مشاهده نشد (فیاضی‌پور و همکاران، ۱۳۹۵). بررسی سطح تحصیلات افراد مشغول به عطاری در سطح شهر شیراز نشان داد که ۴۴/۹۴ درصد افراد دارای تحصیلات متوسطه و دیپلم، ۴۰/۰۸ درصد تحصیلات کاردانی و کارشناسی و ۱۴/۹۸ درصد افراد نیز دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر بودند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۶).

در حال حاضر که از نظر رسمی هیچگونه آموزش کلاسیکی به عنوان پیش شرط اشتغال به عطاری یا تداوم آن ضرورت ندارد. قابل انتظار است که مواجهه مکرر و تجربه شرایط مختلف یکی از محدود روش‌های افزایش آگاهی در این زمینه باشد (مرادی لاکه و همکاران، ۱۳۸۷).

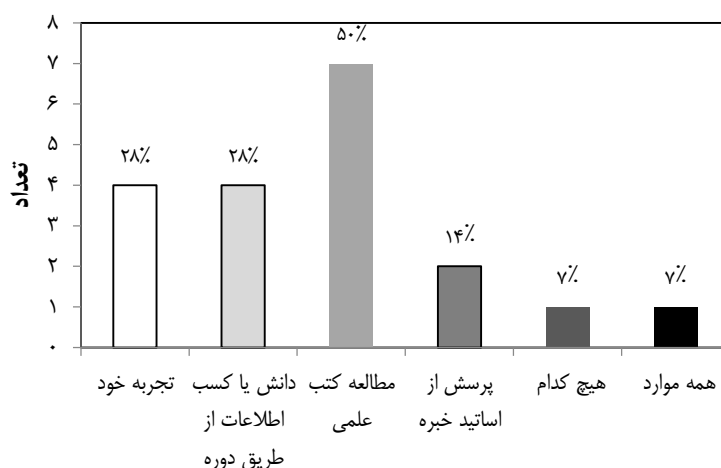
شکل (۳): سطح تحصیلات افراد مشغول در عطاری

همچنین نتایج تحقیق نشان داد که ۵۰ درصد از عطاری‌های مورد بررسی دو نفر مشغول به کار می‌باشد و ۲۹ درصد از عطاری‌ها تنها یک نفر و ۲۱ درصد دیگر بیش از دو نفر مشغول به کار هستند. کمترین و بیشترین افراد مشغول به کار در عطاری‌ها مذکور به ترتیب یک و سه نفر بود. طبق نتایج تحقیق گنجعلی و همکاران (۱۳۹۷) نیز در بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عطاران سیستان مشخص شد که در ۶۲/۹۰ درصد از عطاری‌های مورد بررسی تنها یک نفر مشغول به کار می‌باشد و در ۲۷/۴۲ درصد دیگر از واحدها بیش از دو نفر مشغول به کار هستند. حداقل تعداد افراد مشغول به کار در واحدهای عطاری در سطح استان لرستان و سطح شهر شیراز یک نفر و حداکثر چهار نفر گزارش شده است (نادری و همکاران، ۱۳۸۸؛ حسینی و همکاران، ۱۳۹۶).

نتایج نشان داد که ۵۰ درصد افراد مشغول به کار در عطاری‌های شهر تربت جام اطلاعات خود را از طریق مطالعه کسب کرده و ۲۸ درصد با استفاده از تجربه و ۲۲ درصد باقی مانده از دیگر روش‌ها اطلاعات مورد نیاز خود را کسب کرده‌اند (شکل ۴). با توجه به حساسیت ماده موثره گیاه دارویی به شرایط نگهداری، شرکت در کلاس‌های آموزشی و یادگیری از نحوه نگهداری و کاربرد آن می‌تواند کمک شایانی به افزایش کیفیت و اثرات مثبت مصرف گیاهان دارویی داشته که این موضوع می‌تواند افزایش بهره‌وری اقتصادی را به دنبال داشته باشد. در تحقیقی نتایج حاکی از این بود که افراد مشغول به این حرفه ۵۳/۶ درصد آموزش تخصصی ندیده‌اند و ۴۴/۹ درصد آموزش تخصصی برای راه‌اندازی این واحدهای تجاری را دیده‌اند؛ که از این بین ۸۴/۱ درصد از پاسخگویان آموزش‌های تخصصی را از طریق مطالعه شخصی فراگرفته و ۱۵/۹ درصد آموزش‌ها را به صورت شرکت در دوره‌های تخصصی فراگرفته‌اند (نادری و همکاران، ۱۳۸۸).

نتایج مطالعه حاضر نشان داد که فروشندگان گیاهان دارویی بیشتر از طریق مطالعه و تجربه اطلاعات لازم را به‌دست می‌آورند نه از طریق رشته‌های مرتبط دانشگاهی. نتایج تحقیق باقری و فروزه (۱۳۹۸) نشان داد که درصد بیشتری از افراد مشغول در واحدهای عطاری شهر گرگان اطلاعات مربوط به خواص و موارد استفاده گیاهان دارویی را از طریق مطالعه کسب کرده‌اند و طی این بررسی مشخص شد که شغل عطاری بین عطاران شهر گرگان

پیشینه موروثی نبوده و بیشتر عطاران این شغل را خود برگزیده‌اند. آنها همچنین اطلاعات دارویی خود را از طریق تجربه و مطالعه کتب دارویی کسب کرده‌اند، زیرا بیشتر عطاران آموزش‌های تخصصی در زمینه گیاهان دارویی را در دانشگاه‌ها طی نکرده‌اند (باقری و فروزه، ۱۳۹۸). در مطالعه گلشادی و همکاران (۱۳۸۱) نیز مشخص شد که اطلاعات گیاهی افراد به‌طور عمده از منابع مختلف مانند روزنامه‌ها، کتاب، رادیو، تلویزیون و خویشاوندان به‌دست می‌آید که با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد (گلشادی و همکاران، ۱۳۸۱). همچنین در یک بررسی مشخص شده است که بین سابقه کاری عطاران با نمره آگاهی آنان از خصوصیات گیاهان دارویی رابطه همبستگی مثبت نسبتاً ضعیفی وجود داشت (فیاضی‌پور و همکاران، ۱۳۹۵).

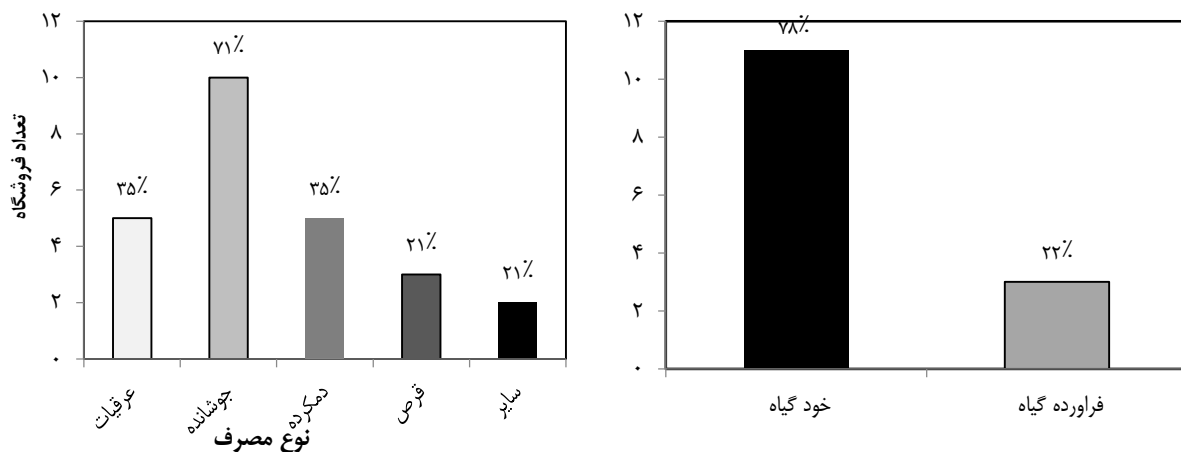
شکل (۴): اساس نسخه پیچی عطاران در زمینه گیاهان دارویی

در رابطه با مقایسه تاثیرگذاری خود گیاه و فرآورده‌های آن بر بهبود بیماری نتایج تحقیق نشان داد که ۷۸ درصد از عطاری‌ها تاثیر خود گیاه دارویی را بر بهبود بیماری موثر دانسته و تنها ۲۲ درصد از آنها تاثیر فرآورده را بیشتر اعلام کرده‌اند (شکل ۵).

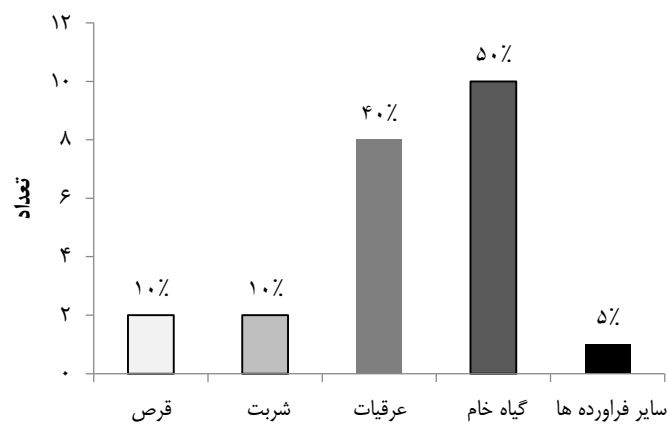
در پاسخ به این سوال که پرفروش‌ترین گیاه موجود در عطاری کدام است؟ پاسخ عطاران به شرح جدول (۲) ارائه شد که نشان داد پرفروش‌ترین گیاهان موجود در عطاری‌ها مربوط به گل گاوزبان، آویشن، دارچین و ترکیب چند گیاه بود. پرمصرف‌ترین شکل گیاه گل خام با ۵۰ درصد بیشترین فراوانی را دارد.

در خصوص پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی خریداری شده در هر فصل نتایج نشان می‌دهد که موارد خریداری شده در تربت جام برای هر فصل تابع مزاج فصل می‌باشد. Uzun and Koca (۲۰۲۰) پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی را در ترکیب گیاهان گزنه، شیرین بیان، آویشن و نعناع اعلام کردند که بیشترین شاخص گیاه مردمی را داشتند. بیشترین گیاهان ارایه شده در سال ۸۰-۱۳۷۹ در تمام عطاری‌های مراکز شهرستان‌های استان سمنان عمدتاً عناب، خارشتر، پودر گنه گنه در روغن کرچک، سنبله، زیره سبز، عرق و تخم شوید بودند (مجاب و همکاران، ۱۳۸۲).

فرآورده‌های گیاه دارویی شامل قرص، جوشانده، عرقیات، دم کرده و سایر می‌باشد که ۷۱ درصد از گیاهان دارویی به شکل جوشانده عرضه می‌شوند و ۲۹ درصد به شکل‌های دیگر عرضه می‌شود (شکل ۵ چپ). ایران منش و همکاران (۱۳۸۹) نیز بیان کردند که استقبال مردم از گیاهان دارویی به صورت دم‌کردنی و جوشانده، بیشتر است که با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. همچنین Uzun and Koca (۲۰۲۰) در ترکیب نشان دادند که بالاترین نوع مصرف گیاهان دارویی مربوط به برگ گیاه و به‌صورت دم‌کردنی بود.

شکل (۵): میزان تاثیرگذاری گیاه و فرآورده‌های آن بر بهبود بیماری (سمت راست) و نوع مصرف (سمت چپ)

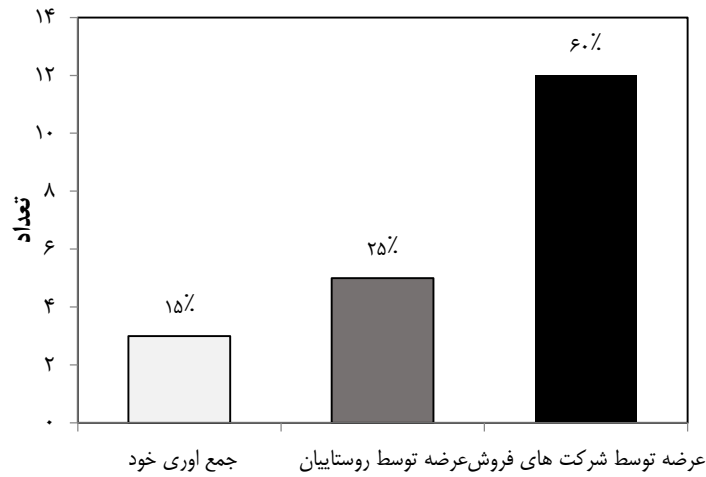

شکل (۶): پر مصرف‌ترین گیاهان دارویی عرضه شده در عطاری‌های شهرستان تربت جام

جدول (۲): گیاهان دارویی پر مصرف در عطاری‌های مورد بررسی در فصول مختلف سال

زمستان	پاییز	تابستان	بهار
آویشن	دارچین	تخم شربتی	گل گاو زبان
جوشانده سرماخوردگی	زنجبیل	خاکشیر	آویشن
زنجبیل	چهار تخمه	کاسنی	تخم شربتی
دارچین	آویشن	عرقیات خنک	پنیرک

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر گیاهان موجود در عطاری‌ها از فروشندگان گیاهان دارویی تهیه می‌شود. از این میان ۱۵٪ از گیاهان دارویی توسط خود افراد جمع‌آوری می‌شود که کمترین میزان فراوانی را دارد و اکثر مواد مورد نیاز از شرکت‌ها و کلی فروش‌ها تامین می‌شوند (شکل ۷).

شکل (۷): روش تهیه گیاهان دارویی در عطاری های شهر تربت جام

در رابطه با مدت زمان انبار کردن گیاهان دارویی نتایج تحقیق نشان داد که ۴۴ درصد از عطاران گیاهان دارویی خود را کمتر از ۲ سال انبار می کنند و تنها ۱۴ درصد از آنها کمتر از یک ماه گیاه دارویی را در انبار نگهداری می کنند (شکل ۸).

شکل (۸): مدت زمان انبار کردن گیاهان دارویی

طبق بررسی انجام شده در این تحقیق، مصاحبه شوندگان از گیاهان دارویی برای رفع برخی مشکلات و بیماری ها استفاده می کردند که برخی از آنها در جدول (۳) خلاصه شده است. بنظر می رسد بیشترین مشکلات مردم ناراحتی های مربوط به سیستم گوارشی، عصبی، تنفسی و قلبی عروقی (خونی) می باشد که مصرف کنندگان را به سمت استفاده از گیاهان دارویی موردنظر جهت رفع این بیماری ها سوق داده است. پرفروش ترین گیاهان دارویی می تواند بسته به فرهنگ، منطقه مورد مطالعه و تنوع گیاهی منطقه و فصل سال متغیر باشد. رنجبر و همکاران (۱۳۹۲) نیز پرفروش ترین گیاه موجود در عطاری های شهر کرمانشاه را گل گاوزبان با فراوانی (۲۳/۶ درصد) گزارش کردند و پس از آن به ترتیب دارچین، ادویه جات شامل زردچوبه، زنجبیل، نعناع، کاسنی و بابونه پرفروش ترین گیاهان را به خود اختصاص دادند. طبق بررسی ها، در عطاری های شهرکرد بیشترین گیاهان دارویی مورد استفاده به ترتیب آویشن، گل گاوزبان، خاکشیر، گل برنجاسب و شیرین بیان بود (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۲). Napagoda et al. (۲۰۱۸) نیز بیشترین مصرف گیاهان دارویی در طب سنتی در سریلانکا را به گیاهان خانواده های بقولات و چتریان مربوط دانستند. در سریلانکا بخش زیادی از مردم از گیاهان دارویی جهت درمان التهابات ناشی از بیماری های مختلف هزاران سال است که استفاده می کنند. Napagoda et al. (۲۰۱۸) طی تحقیقی نشان دادند که ۵۰/۷ درصد مصاحبه شوندگان از گیاهان دارویی برای درمان التهاب ناشی از بیماری هایی نظیر تب، سرفه، تنگی نفس، تورم و درد استفاده می کنند. همچنین نتایج تحقیق رنجبر و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی میدانی ویژگی های حرفه ای و سطح دانش عرضه کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه نشان داد که ۸۳/۳ درصد از عطاران اظهار داشتند که کمتر از ۵۰ درصد گیاهان در استان تولید می شوند (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۲).

جدول (۳): مشخصات بیشترین گیاهان دارویی عرضه شده در عطاری‌های تربت جام و موارد مصرف آن

ردیف	نام گیاه	موارد مصرف	دوره مصرف (روز)
۱	گل‌گاوزبان	مقوی اعصاب- مقوی قلب	۸/۵
۲	بابونه	آرام بخش- خواب آور- تسکین درد معده	۱۰
۳	اسطوخودوس	آرام‌بخش- مسکن- تسکین کمردرد	۱۱/۵
۴	آویشن	تنظیم فشارخون- تنظیم چربی خون- مقوی معده- عفونت- رفع مسمومیت- تنظیم چربی کبد	۲۰/۵
۵	خاکشیر	رفع گرمی- اشتها آور- رفع سودا- زردی- صفرا بر- رفع یرقان	۱۶/۵
۶	دارچین	تنظیم قند خون- تنظیم چربی خون- مقوی دستگاه گوارش	۷/۵
۷	چای ترش	تنظیم فشارخون- بهبود غلظت خون	۱۲/۵
۸	زنبان	تسکین معده درد- رفع سنگ کلیه	۱۴
۹	زیره سبز	چربی سوز- تنظیم چربی خون- تسکین درد و نفخ معده- ضد عفونی کننده	۸
۱۰	زنجبیل	رفع نفخ معده- رفع سردی	۲۱/۵
۱۱	گل ختمی	رفع سرماخوردگی- ملین- تب بر	۱۰
۱۲	سنبل‌الطیب	مقوی اعصاب- آرام‌بخش	۸
۱۳	چهارتخم	رفع سرماخوردگی- رفع گرمی	-
۱۴	عنباب	رفع زردی- رفع یرقان- رفع سرماخوردگی	-

۴- نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان داد که تعداد فروشندگانی که اطلاعات دارویی خود را از طریق مطالعه کتب علمی کسب کرده‌اند بیشتر از افرادی است که تنها از طریق تجربه اطلاعات کسب کرده‌اند. بر اساس نتایج تحقیق حاضر بیشترین گیاهانی که در هر فصل خریداری می‌شود به ترتیب شامل گل‌گاوزبان، آویشن، تخم شربتی و پنیرک در بهار و تخم شربتی، خاکشیر، کاسنی و عرقیات خنک در تابستان، دارچین، زنجبیل و چهارتخم در پاییز و آویشن، جوشانده سرماخوردگی، زنجبیل و دارچین در زمستان می‌باشد. این نشان می‌دهد که مردم گیاهان سرد مزاج را در فصل گرم و گیاهان گرم مزاج را در فصل سرد خریداری و مصرف می‌کنند. همچنین مشخص شد که بیشترین تاثیر گیاهان دارویی از خود گیاه حاصل می‌شود تا فرآورده آن، و پرمصرف‌ترین شکل استفاده از گیاهان دارویی به صورت گیاه خام و عرقیات است. با توجه به تفکرات و نگرش مردم در استفاده از گیاهان دارویی برای سلامت و درمان بیماری‌ها و همچنین نقش مهم عطاری‌ها در تقویت و گسترش این فرهنگ؛ به منظور ارتقا سطح علمی و مهارتی عطاری‌ها مطابق دانش روز لزوم برگزاری دوره‌های آموزشی با همکاری مراکز علمی نظیر دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه دولتی و مرکز فنی و حرفه‌ای ضروری به نظر می‌رسد. وجود پزشکان و متخصصان طب سنتی در دانشگاه علوم پزشکی، اساتید و متخصصان تولید و بهره‌برداری از گیاهان دارویی در دانشگاه دولتی و نیز کارشناسان فنی که در اداره فنی و حرفه‌ای شهرستان مشغول بکار می‌باشند، می‌تواند نقطه امید در جهت برنامه‌ریزی برای انسجام بهتر مراکز فروش گیاهان دارویی با همکاری اداره صنعت و معدن باشد. همچنین برنامه‌ریزی برای هدایت تحقیق‌ها به سمت گیاهان پرمصرف، خواص گیاهان دارویی، عوارض جانبی و غیره برای خدمت‌رسانی به جامعه امری مهم به نظر می‌رسد.

منابع

- امانیور، ج. (۱۳۸۰). نقش وزارت جهاد کشاورزی در احیا و توسعه گیاهان دارویی در راستای توسعه پایدار. اولین کنفرانس ملی طب سنتی. تهران. ۱۴۲-۱۳۴.
- ایران منش، م.، نجفی، ش.، و یوسفی، م. (۱۳۸۹). بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه سیستان. داروهای گیاهی، ۱(۲)، ۶۸-۶۱.
- ایلنت، ع.، و رحیمی، ب. (۱۳۹۸). مردم‌شناسی درمان و پزشکی سنتی در روستای کمرچه علیای تربت جام. دو ماهنامه طب جنوب، ۲۲(۱)، ۲۱-۱۲.
- باقری، ز.، و فروزه، م. ر. (۱۳۹۸). بررسی وضعیت فروشندگان گیاهان دارویی و معرفی گیاهان دارویی پرکاربرد در عطاری‌های شهر گرگان. طب سنتی اسلام و ایران، ۱۰(۳)، ۳۰۴-۲۹۱.
- باقری، ا.، نقدی بادی، ح.، موحدیان، ف.، مکی زاده تفتی، م.، و همتی مقدم، ا. ر. (۱۳۸۴). بررسی رویکرد زنان شهر اصفهان در استفاده از طب گیاهی. فصلنامه گیاهان دارویی، ۴(۱۵)، ۹۳-۸۱.
- حسن‌زاده، ا.، رضازاده، ش.، شمس، س.ف.، دولت آبادی، ر.، و زرین قلم، ج. (۱۳۸۹). مروری بر خواص درمانی و فیتوشیمیایی شنبلله (گیاهان دارویی)، ۲(۴)، ۱۸-۱۱.
- حسینی، ز.، فیضی، ح.، و مرادی، ر. (۱۳۹۶). بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز. طب سنتی اسلام و ایران، ۸(۱)، ۱۳۳-۱۲۳.
- دهقان پور، ح.، و دهقانی زاده، ح. (۱۳۹۳). بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر مصرف گیاهان دارویی در شهر یزد از دیدگاه مردم. تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، ۳۰(۱)، ۶۷-۵۷.
- رحیمی موقر، آ.، خستو، گ. آ.، فکری، م.، و آخوندزاده، ش. (۱۳۸۷). درمان اعتیاد توسط عطاری‌ها در شهر تهران. پژوهشی حکیم، ۳(۱۱)، ۱۹-۱۱.
- رنجبر، ز.، افتخاری نسب، ن.، قربانی جاوید، م.، خان احمدی، م.، و جعفری، ا. (۱۳۹۲). بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عرضه کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه. طب سنتی اسلام و ایران، ۴(۳)، ۲۹۹-۲۹۱.
- سرشتی، م.، و آذری، پ. (۱۳۸۶). بررسی میزان به کارگیری داروهای گیاهی در زنان مراجعه کننده به مراکز بهداشتی-درمانی شهرکرد. دانش و تندرستی، ۲(۴)، ۲۸-۲۱.
- صدقی، ز.، مفتون، ف.، و ضیایی، س.ع. (۱۳۸۳). طب گیاهی: آگاهی، بینش و عملکرد در جمعیت شهر تهران. گیاهان دارویی، ۴(۱۳)، ۶۷-۶۰.

- عامری، ف.، وهابی، م.، ر.، خاتون آبادی، س. ا.، و عندلیبی، ل. (۱۳۸۹). تعیین انواع گیاهان دارویی پرمصرف در مناطق شهری و روستایی ایران. هفتمین همایش ملی گیاهان دارویی، ساری، تیر ۱۳۸۹، ۶-۱.
- فیاضی پور، د.، قربانی جاوید، م.، و حسینی فرد، م. (۱۳۹۵). مطالعه میدانی میزان مصرف گیاهان دارویی و تعیین سطح دانش و ویژگی‌های حرفه‌ای عرضه کنندگان این گیاهان در شهر سنجند. طب سنتی اسلام و ایران، (۳)، ۳۳۹-۳۴۸.
- گلشادی، ا.، انصاری، ر.، عسگری، ص.، صراف زادگان، ن.، و بشتام، م. (۱۳۸۱). آگاهی، اعتقاد و عملکرد نسبت به داروهای گیاهی در مردم شهر اصفهان. گیاهان دارویی، (۲)، ۲۸-۲۱.
- گنجعلی، ع.، میری، ع.، بهره، م.، حیدری، ف.، و فاخری، ح. (۱۳۹۷). بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عطاران در سیستان. نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران، (۱)، ۶۹-۵۷.
- مجاب، ف.، مصدق، م.، و مقیمی، ا. (۱۳۸۲). بررسی دلیل مراجعه بیماران به عطاری‌ها و فرآورده گیاهی تحویل شده به آنها در عطاری‌های استان سمنان به مدت یک سال. پژوهنده، (۴)، ۱۵-۹.
- مراذزادی، ا.، فرزادمهر، ج.، سنگونی، ح.، و فیضی، ح. (۱۴۰۲). بررسی نحوه ارائه و مصرف گیاهان دارویی و نگرش مردم به آن در عطاری‌های شهرستان تربت حیدریه. راهبردهای توسعه روستایی، (۴)، ۱۰، ۵۱۲-۴۹۹.
- مرادی لاکه، م.، سعیدی، م.، و ناصر بخت، م. (۱۳۸۷). آگاهی عطاران شهر تهران از ویژگی‌های گیاهان دارویی. پایش، (۷)، ۳۳۸-۳۳۱.
- نادری، ف.، نژادسبزی، چ.، و رسولیان، ب. (۱۳۸۸). بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان در سال ۱۳۸۷. فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان، (۵)، ۱۱، ۶۳۵۷.
- وزارت جهاد کشاورزی، (۱۳۹۸). آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی ایران. گزارشات داخلی منتشر نشده.
- Amanifarf, S. and Toghranegar, Z. (2020). The efficiency of arbuscular mycorrhiza for improving tolerance of *Valeriana officinalis* L. and enhancing valerenic acid accumulation under salinity stress. *Industrial Crops and Products*, 147, 112234.
- Jafari, S. H., Arani, A. M., and Esfahani, S. T. (2023). The combined effects of rhizobacteria and methyl jasmonate on rosmarinic acid production and gene expression profile in *Origanum vulgare* L. under salinity conditions. *Journal of Plant Growth Regulation*, 42(3), 1472-1487.
- Khalvandi, M., Amerian, M., Pirdashti, H., Keramati, S. and Hosseini, J. (2019). Essential oil of peppermint in symbiotic relationship with *Piriformospora indica* and methyl jasmonate application under saline condition. *Industrial Crops Products*, 127 (2019), 195-202.
- Ministry of Health and Medical Education. (2008). Deputy Minister of Education of the Ministry of Health. Available at: URL: <https://behdasht.gov.ir/>
- Nguyen, P. H., De Tran, V., Pham, D. T., Dao, T. N. P., and Dewey, R. S. (2021). Use of and attitudes towards herbal medicine during the COVID-19 pandemic: a cross-sectional study in Vietnam. *European Journal of Integrative Medicine*, 44, 101328.
- Napagoda, M. T., Sundarapperuma, T., Fonseka, D., Amarasiri, S. and Gunaratna, P. (2018). An Ethnobotanical Study of the Medicinal Plants Used as Anti-Inflammatory Remedies in Gampaha District, Western Province, Sri Lanka. *Scientifica*, 2018. 9395052.
- Norris, P.T. (2002). Purchasing restricted medicines in New Zealand pharmacies: results from a "mystery shopper" study. *Pharmacology World Science*, 24(4), 149-53.
- Paoloni, M., Agostini, F., Bernasconi, S., Bona, G, m Cisari, C. and Fioranelli, M. (2022). Information survey on the use of complementary and alternative medicine. *Medicina*, 58(1), 125.
- Tangkiatkumjai, M., Boardman, H., and Walker, D. M. (2020). Potential factors that influence usage of complementary and alternative medicine worldwide: a systematic review. *BMC complementary medicine and therapies*, 20, 1-15.
- Uzun, S.P. and Koca, C. (2020). Ethnobotanical survey of medicinal plants traded in herbal markets of Kahramanmaraş. *Plant Diversity*, 42(6), 443-454.
- World Health Organization (WHO). (2002-2005). Traditional medicine strategy. Geneva. <http://www.who.int/medicines/library/trm/trm-str at-eng.pdf>

Investigating the distribution and supply of medicinal plants and people's attitude towards their consumption in an arid and semi-arid ecosystem (A case study: Torbat Jam)

Hassan Feizi^{*1}, Samira Hossein jafari²

Review Article

1. Associate Professor, Department of plant production, Faculty of Agriculture and Natural Resources, University of Torbat Heydarieh, Torbat Heydarieh, Iran.

h.feizi@torbath.ac.ir

* Corresponding author

2. Assistant Professor, Department of Nature Engineering and Medicinal Plants, Faculty of Agriculture and Natural Resources, University of Torbat Heydarieh, Torbat Heydarieh, Iran.

s.jafari@torbath.ac.ir

Article Code: 2408-1072

Countinus Pagnation: 569-579

Received: 11 August 2024

Accepted: 24 March 2025

Online: 05 April 2025

Review speed: 226 days

Citation:

Feizi, H., and Hosseinjafari, S. (2023). Investigating the distribution and supply of medicinal plants and people's attitude towards their consumption in an arid and semi-arid ecosystem (A case study: Torbat Jam). *Management of Natural Ecosystems*, 3(3), 62-72.

Abstract

Razavi Khorasan provinces one of the most important habitats of medicinal plants in the country. This has caused their use to play an important role in the medicinal plant consumption culture of the people of the region. The purpose of this study was to investigate how people consume and favor of medicinal plants and to study the distribution and supply of medicinal plants by sellers in the city of Torbat Jam. This research was conducted as a survey in 14 qualified apothecaries in Torbat Jam. Relevant information such as the social and economic status of the sellers as well as the characteristics of the most important plants in the apothecaries were obtained through a questionnaire from the sellers of the apothecaries. Results showed that only 15% of medicinal plant products are collected by the people themselves from nature and rangelands, and the rest are bought from general stores and other people. Also, the study of social and personal indicators of the Sellers showed that only 21% of people have education related to medicinal plants and 35% have obtained their drug information through study. Medicinal plants such as borago, thyme, cinnamon and a combination of several plants are the best-selling medicinal plants offered in apothecaries of Torbat Jam city. The most common reasons for referring to apothecary were gastrointestinal problems, respiratory problems and neurological diseases and it is recommended to plan the cultivation of medicinal plants as well as training courses for sellers in this city.

Key Words:

Razavi Khorasan, Health, Traditional medicine, Consumption culture.